

**ናይ ቋንቋ ትግርኛ ስነጽሑፍ አድላይነትን አገዳስነትን
ገለውዴዎስ አርአያ ዶ/ር**

ጥሪ ፩፻ ፪ሺ፱፻፱

January 20, 2017

አብ ቀረባ ጊዜ ኣነ አብ ዝሰተፈሉ ናይ ፈይስቡክ (Facebook) ሓፋሽ ርክባዊ መድረሽ ቁፅሮም ውሑድ ዘይበሃል ተጋሩ ብዛዕባ ቋንቋ ትግርኛ ምይይጥ ብምክያድ ገለገለ ሓሳባት ተቐቓይሮም ኔሮም። ካብ ዝቐረቡ ብዙሓት ሓሳባት ብወገነይ አገዳሲ ኮይኑ ዝረኽብክዎ “ንምንታይ ስነጽሑፍ ትግርኛ ከም ዝግባእ አብ ትግራይ ክምዕብል ዘይከኣለ?” ዝብል ሕቶ እዩ። እዚ ሕቶ’ዚ ድማ ርትዓውነት ዘንጸባርቕ ጥራይ ዘይኮነስ ወቕታውን ብዕምቆት ተመርጫሩ ድማ ክምለስ ዘለዎ ሕቶ እዩ። አጋጣሚ ኮይኑ ግን ኣነ ብወገነይ ናይ’ዚ ጽሑፍ ርእሰ-ነገር አቐድም ኣቢላ ኣልዒለዮ ኔረ እዬ። ንአብነት ቅድሚኡ ዕስራ ዓመት ኣቢሉ ቋንቋ ትግርኛ ብዝምልከት ሲምፖዝየም (ናይ ጥሙር ጽሑፋት ኣኼባ) አብ መቐለ ተኻይዶ ስለዝነበረ ብኣካል ተረኪቦ’ኳ ከበርክት እንተዘይከኣልኩ ሕጽር ዝበለ መጽናዕታዊ ጽሑፍ ግን ብነፍስነፍር ኣርአያ ዘሪሁን ኣቢላ ልኢኽ ኔረ። እቲ ሲምፖዝየም ኤርትራውያን ከይተረፉ ዘሰተፈ እዩ ኔሩ። ቅድሚኡ ድማ ከሙኡ ዓይነት ኣኼባ ተኻይዶ ኣይፈልጥን። ዝኹን ኹይኑ ግን አብቲ ሲምፖዝየም ዝቐረቡ ብዛዕባ ቋንቋ ትግርኛ መጽናዕታዊ ጽሑፋት ተጠቓሊሎም ንሕትመት ስለዘይበቑ እቲ ፈለማዊ ኣኼባ ዕውት ኔሩ ክበሃል ኣይከኣልን። አብ ቀረባ ጊዜ ካብ ሓደ ሺድዮ (ቃለ-መጠይቕ ናይ መምህር ገብረኪዳን ደስታ) ዝረኽብክዎ ሓበሬታ ግን መምህር አብቲ ሲምፖዝየም ተሳቲፎም ከምዝነበሩን እቶም ዝቐረቡ ጽሑፋት ድማ አብ ኢዶም ከምዘለዉ (ወይም ከምዝተሓትሙ) ዝተዛረቡ ይመስለኒ (ብዙሕ ርግጻኛ ኣይኮንኩን)። ናይቲ ሲምፖዝየም ጽሑፋት ብመጽሓፍ መልክዕ ተሓቲሞም እንተኹይኖም ድማ ኣሰዬ ዘብል እዩ።

ኢቲ ናይ ቋንቋ ትግርኛ ሲምፖዝየም አብ ዝተኻየደሉ እዋን ከኣ ንቀዳማይ ብርኪ መምህራን ዘዳለኹዎ ናይ ሥርዓተ-ትምህርቲ መምርሒ ስለዝነበረ አጋጣሚ ድማ ካብ ኒው ዮርክ ንመቐለ ይኸይድ ዝነበረ ትግራዊ ስለዝረኽብኩ ነቲ ጽሑፍ ንናይ ትግራይ ትምህርቲ ቢሮ ንክበለይ ተማሕጻንክዎ። ንሱ ግን ከዮብጸሖ ተረፈ። እዚ ናይ ኖህ ኪኽ ንምንታይ ከብጽሖ ከምዘይደለዩ ግን ከሳዕ ሎሚ ክፈትሖ ዘይከኣልኩ ስንክሳር ኮይኑ ረኽብኩዎ። ዝኹን ኹይኑ ዋላ’ኳ አብ ሓደ ሕብረተሰብ መድሓርሓርቲ ኣሉታዊ ተራ እንተተጻወቱ፣ ገስገስቲ እውን ስለዝህልዉ ሓደ አጋጣሚ ተፈጥረ። አብ ኒው ዮርክ ዝነብር ናይ ማ.ተ.ሰ.ኣ. ኣባል ብስልኪ ደዊሉ “በል ሓደ ናይ ሕውሓት ኣባል ካብ ዓዲ መጺኡ ኣሎ’ሞ ነቲ ጽሑፍ ሒዝካዮ ምጻእ፤ ንሱ ከብጸሓልካ እዩ” በለኒ። ጽቡቕ’ባ ናይ ኖህ ርግቢት ካብተረኽበስ ጩላ ኢላ ናብ ቆጶራይ ከድኩ፤ ወዮ መልእክተኛ’ውን ረኽብክዎ፤ “እዚ ናይ መምህራን ዘዳለኹዎ ብዙሕ ክሕግዝና ስለዝኸል ንዝምልከቶም ሓለፍቲ ትምህርቲ ከብጽሓልካ

እየ” በለኒ፡ ቅዳሕ ናይቲ ጽሑፍ ሒዙ’ውን ከደ። ጽንሕ ኢሉ ድማ ‘አረኪብዎ እዩ’ ዝብል ሓበሬታ ረኽብኩ፤ ካብ ትምህርቲ ቢሮ ትግራይ ዝረኽብኩዎ መልሲ ግን የለን። እዚ ኹሉ ክጠቕሶ ዝደለኹ ናይ ቋንቋ ትግርኛ ኣድላይነትን ኣገዳስነትን ሽቶኡ ንኸወቅዕ ናይ ኩላትና ሓላፍነት ምኃኑ ንምሕባር ጥራይ እምበር ነቐፊታ ንምቕራብ ኣይኮነን።

ብ፳፱፻፯ ወይ ከአ ብ2005 ዓ.ም.ፈ. ‘ክንዕቅቦምን ቅንነጽጎምን ዘለና ባህልታት’ ዝብል ኣርእስቲ ዘለዎ መጽሓፍ ኣሕቲመ ናብ ህዝቢ ኣቕሪቦይ ኔረ። ኣብቲ ገበር ናይታ መጽሓፍ እዛ ትስዕብ ሓጻር ግጥሚ ትርከብ፡-

**ብሽፋነይ ኣይትፍረደኒ
ቀሊዕካ ኣንብበኒ
ሓሳብ ተለካ ግለጸለይ
ሃናጺ ነቐፊታ ኣቕርበለይ**

ቀንዲ ትሕዝቶን መልእኽትን ናይዛ ግጥሚ ብሩህን ርድኡን እኳ እንተኾነ ኣንበብቲ መልሰ-ርእይቶ (feedback) ስለዘይሃቡ (እንትርፈ ውሑዳት ሰባት) ናይ ምንባብ ባህሊ ኣብ ሕብረተሰብና ከምዘይማዕበለ ክርዳእ ኪኢሊ። ብኡ ንብኡ ድማ ሓደ ሕቶ ንገዛእ ርእሰይ ሓተትኩ፡- ‘ንምንታይ እዩ ጥንታውያን ኣብሓጎታትና/እነሓጎታትና ግእዝ ፊደል ዝኣመሰለ ዘደንቕ ስነጽሑፍ ፈጢሮም ከብቅዑ በዚ እዋን’ዚ ግን ኣብዝሓ ህዝብና መሃይም ኮይኑ ተሪፉ ዘሎ? ምንባብ ዘይክልን ናይ ምንባብ ባህሊ ዘይብሉን ሕብረተሰብ ከአ ልምዳት፡ ለውጢ፡ ስልጣን ከምጽእ ማለት ዘይሕሰብ እዩ። ቅድመ ኩነት ናይ ስልጣን ድማ ትምህርትን ስነጽሑፍን ስለዝኾኑ ህዝብና ብምልኡ ንመሃይምነት ኣጥፊኡ ምስዝሰጋገረ ጥራይ እዩ ልምዳትን ምዕባሌን ብዘተኣማምን መገዲ ከነረጋግጽ እንክእል።

ኣብ ዘይተባለሐ ኩናት ከይዲ ስነጽሑፍ ድማ ዘጋጥሙ ሽግራት ኣለዉ። ዘጋጠሙኒ ዝገርም ነገር ከዋግዓኩም። ቅድሚ ቁሩብ ዓመታት ኣብ ዋሽንግተን ዲሲ ኣከባቢ ዝነብሩ ተጋሩ ብዝወሰድዎ ተበግሶ ናይ ተጋሩ ምሽት ተዳልዩ ኔሩ፤ ቅን ልደት እዩ ዝነበረ፤ ትምህርታዊ መደረ ንክህብ እውን ስለተዓደምኩ ናብቲ ዝተሰናደወሉ ቦታ ከድኩ። ነቲ ኣጋጣሚ ተጠቂመ ድማ እታ ናይ ትግርኛ መጽሓፊይ ኣብቲ ዑደት ዝቐርበሉ ኣዳራሽ ከምትብተንን ትሸዩጥን ገበርኩ፤ ብዙሓት ተጋሩ’ውን ነታ መጽሓፍ ገዝእዎ። ኣጋጣሚ ኮይኑ ድማ ልኡል ራስ መንገሻ ሓደ ካብቶም መደረ ዘቐርቡ እዮም ኔሮም፤ ካብቲ ኣዳራሽ ወዲኦም ክኸዱ ከለዉ ድማ ኣነ ኣብቲ ኣፍደገ ኮይነ ንመጽሓፊይ ዝገዝኡ ሰባት ክታመይ ይፍርመሎም ነበርኩ’ሞ ንልኡል ዓጂብዎም ዝኸድ ዝነበረ ውልቀሰብ “እዚ መጽሓፍ ብኣምሓርኛ እንተዝኾን ኔሩ መንበብክዎ ኔረ፤ ብትግርኛ ስለዝኾነ ግን ከንብቦ ኣይክልን” ምስ በለኒ

ዋላን አባሃህልኡ ክርድኣኒ እንተዘይከኣለ “ብኣምሓርኛ ክወጽእ እዩ” በልክዎ። ናይቲ ውልቀሰብ አባሃህላ በቲ እዋን’ቲ ከዩስደምመኒ ኣይተረፈን፤ ትግራዊ ኮይኑ እሞ ፊደል ዝቐጸረ ግን ትግርኛ ዘዩንብብ ዝጋራጮ ኮይኑ ተሰመዓኒ። ደሓር ግን ብዙሓት ተጋሩ ትግርኛ ንምንባብ ከምዝሸገሩ ሓበሬታ ረኸብኩ። ነዚ እዩ ከኣ ናይ ትግርኛ ቋንቋ ስነጽሑፍ ኣድላይነትን ኣገዳስነትን ዝብል ዘለኹ።

እዚ ትግራዊ ኮይንካ ትግርኛ ዘይምንባብ ሸግር ከበይ መጻ? ቁሩብ ንድሕሪት ተመሊስና ታሪኽና እንተመርመርና መልሲ ክንረኽበሉ ንክእል። ካብ ሃፀይ ዮሃንስ ጀሚሩ ህዝቢ ትግራይ ብትግርኛ ይዘረብ እምበር ብትግርኛ ኣይጽሕፍን እዩ ኔሩ፤ ምክንያቱ ሃፀይ ዮሃንስ ባዕሎም ኣምሓርኛ ናይ ኢትዮጵያ መሳርሒ ቋንቋ ንክኸውን ብዕሊ ስለዝኣወጁ እዩ። ሃፀይ ዮሃንስ በሊሕን መስተውዓልን ስለዝነበሩ ህዝቢ ትግራይ ምስ ብሄራት ኢትዮጵያ ክራኸብ እንተደኣ ኹይኑ በቲ ኣብ ማእከል ኢትዮጵያ ዝዘረብ ማለት ብኣምሓርኛ ጥራይ እዩ ክራኸብ ዝክእል ኢሎም ስለዝሓሰቡ እዩ። እዚ ብመሰረቱ ርትዓውን ቅንዕናን እዩ፤ ተጋሩ ምስ ኣሮሞ፡ ሲዳማ፡ ሃድያ፡ ከምባታ፡ ጋምቤላ፡ ኣምሓራ ወዘተ ከራኸቡ እንተደኣ ኮይኖም ብኣምሓርኛ ጥራይ እዩ። እቲ ሃፀይ ዮሃንስ ብቕንዕና (ወይ ብገርሂ ልቦም) ዘበገስዎ ሓሳብ ግን ብግዜ ሃፀይ ምነልክን ሃፀይ ኃይለሠላሴን መልክዑን ትሕዝትኡን ቀይሩ ኣምሓርኛ ዓብላሊ ቋንቋ ኮነ፤ ናይ ትግርኛ ኣድላይነትን ኣገዳስነትን ከኣ እናቐሃመ ከይ። ስነጽሑፍ ትግርኛ ድማ ምሉእ ብምሉእ ሞይቱ ክበሃል ይከኣል።

ሓደ ዝገርም ነገር ግን ስነጽሑፍ ትግርኛ ኣብ መበቆሉን ዓዲን ኣብ ዝኸነ ኣብ ትግራይ ክምዕብል እኳ ኪእንተዘይከኣለ ኣብ እንዳሓትንኡ ኣብ ኤርትራ ግን ክምዕብል ኪኣሉ ኔሩ እዩ። ብሕልፊ ካብ 1940ዓታት ክሳብ 1950ዓታት መጨረሻ (ብኣወሮጳ ኣቆጻጽራ) ኣብ ኤርትራ ዝተፈለለዩ ናይ ትግርኛ ጋዜጣታትን መጻሕፍትን ይወጹ ኔሮም እዮም። መጀመርያ ተበግሶ ወሲዶም ናይ ትግርኛ ስነጽሑፍ ኣብ ኣስመራ ክምዕብል ዝገበሩ ከም ኣቶ ወልደኣብ ወልደሚርያም ዝኣመሰሉ ተጋሩ እዮም፤ ደሓር ድማ ከም እኒ ቀሺ ዲሜጥሮስ ገብረሚርያም ኤርትራውያን ዝኣመሰሉ ብቤት ማሕተም ኮኸብ ጽባሕ ኣቢሎም ብዙሓት መጻሕፍትን ኣውደ ኣዋርህን ከምዝሕተም ጌሮም ኔሮም። እዚ ስለዝኸነ ድማ ኣብ 1960ዓታት (ብኣውሮጳ) መጀመርያ ነቲ ዝጠጥሐ ባይታ ስነጽሑፍ ዕድል ተጠቂሞም ብዙሓት ኤርትራውያን ልብወለድ መጻሕፍቲ ክደርሱ ጀመሩ። በዚ ምክንያት’ዚ እዩ ኸኣ ስነጽሑፍ ትግርኛ ኣብ ክንዲ ኣብ ዓዲንኡ ኣብ እንዳ ሓትንኡ ዝማዕበለ።

ሕጂኸ ስነጽሑፍ ትግርኛ ኣብ ዓዲንኡ ይምዕብል ኣሎ ዶ? ቅድሚ ሓሙሽተ ዓመት ኣቢሉ ግዲሳት ተጋሩ ካብ መቐለ ኤደብዳቤ (ኤለክትሮኒክ ደብዳቤ/email) ብምስዳድ ብዛዕባ “ዋኒነ-ትካልን ሓደሽቲ ናይ ዩኒቨርሲቲ ምሩቓትን” ብዝምልከት መጽናዕታዊ ጽሑፍ

ስደደልና ስለዝበሉኒ ሊኢኸሎም ኔረ። እቲ ቀንዲ ትሕዝቶ ናይቲ ጽሑፍ ሓደሽቲ ምሩቓት ከመይ ኢሎም ይጣየሱ፤ ርእሶም ይኸእሉ፤ ከም መጠን መራሕቲ-ዋኒን ከኣ እንታይ ዓይነት ተራ ይጻወቱ እዩ ኔሩ። እቶም ግዲሳት ተጋሩ ግን መጽናዕታዊን ትምህርቲ-ሓዘል ጽሑፍ ጥራይ ኣይኮነን ዝደለዩ፤ ናይ ትግርኛ ሓድሽ መጽሓት'ውን ንምውጻእ ዕላማ ስለዝነበሮም እዩ። ዘሓጉስ ዜና ስለዝነበረ ድማ ንመተባብዒ ኢላ እቲ ኣብ ላዕሊ ጠቕሶዮ ዘለኹ መጽሓፊይ ልኣኸኩሎም።

ድሕሪ'ዚ ኣብ ላዕሊ ኣስፈረዮም ዘለኹ መእተዊ ሓሳባት ናብቲ ቀንዲ ትሕዝቶ ናይ'ዚ ጽሑፍ'ዚ ከምርሕ ምእንቲ በዚ ዝስዕብ ሕቶ ክጅምር፡- ናይ ቋንቋ ትግርኛ ስነጽሑፍ ጥቕሙ እንታይ እዩ? ጥቕሙ ብዙሕ እዩ፤ ከምቲ ኣብ መጽሓፊይ ኣመልኪተዮ ዘለኹ ድማ መልሱ ከምዚ ዝስዕብ እዩ፡-

“ካብ ኩሉ ዝዓበዩን ዝሓየለን ናይ ባህሊ መግለጺን መዐቀብን ቋንቋ እዩ። ብዘይ ቋንቋ ባህሊ ኣንኳይይ ክግለጽን ካብ ትውልዲ ናብ ትውልዲ ክመሓላለፍስ፡ ህላዌኡ'ኳ ዘጠራጥር እዩ ዝኸውን። ኣብርእሲ'ዚ ቋንቋ ናይ ሓደ ብሄር ወይ ብሄረሰብ ሓደ ናይ መንነት ረጅሒ እዩ። እምበኣርከስ ቋንቋ ካብ ሓሳብ ምግለጽን ርክብ ምፍጣርን ከምኡ'ውን መልእኽቲ ምትሕልላፍን ሓሊፉ ኣብ ባህሊ ዓብይን ወሳንን ተራ ስለዝጻወት ብዝርዝር ክንመደዮጠሉ ኣድላዪ ኾይኑ ረኺብናዮ ኣሎና።”

ዝኾነ ቋንቋ ስነሂወታውን ማሕበረሰባውን መሠረት ኣለዎ። ስነሂወታዊ ብተፈጥሮ ዝመጽእ ከይኑ ባህርያዊ ድማ ስለዝኾነ ገና ንገና ወዲሰብ ኣብ ሓንጎሉ ናይ ዘረባ መትንታትን ንጥረነገራትን ሒዙ ይውለድ ማለት እዩ። ስለዝኾነ ድማ ወዲሰብ ቅድሚ ምውላዱ ናይ ዘረባ ተረር ጽሕጊ (hardwired with speech nerves) ሒዙ ስለዝፍጠር ዝኾነ ህጻን ሰዓቱ ምስበጽሐ ኣፉ ይኸፈት (ብገለ ምኽንያት ዓባስ እንተዘይኮይኑ)፤ ኣፍ ንምክፋት ትምህርቲ ኣዩድልዮን እዩ፤ ጽንሕ ኢሉ ግን ኢቲ ህጻን ናይ ሕብረተሰብ ኣባል ስለዝኸውን እቲ ኣብ ቤቱ፡ ጎጡ፡ ወይ ድማ ዓዲ ዝዝረብ ቋንቋ ኣብ ሓንጎሉ ይሰርፅ'ሞ ነቲ ቋንቋ ቀስ ብቐስ ይመልኮ፤ በዚ ምኽንያት እዩ ከኣ ቋንቋ ማሕበራዊ ትሕዝቶ ዝህልዎ። ንኣብነት እቲ ህፃን ኣብ ከባቢ እንደርታ ተወሊዱ ኣብኡ ድማ እንተዓብዩ ቋንቋ ትግርኛ ጥራይ ዘይኮነስ ናይ እንደርታ ኣገባብ ኣዘራርባ (accent) ጌሩ እዩ ዝናገር (ዝዘረብ)፤ እታ ህፃን ኣብ ካርቱም ሱዳን እንተተወሊዳ ድማ ዓረብኛ ጥራይ ዘይኮነስ ካብ ኣብ ካልእ ሃገራት ኣዕራብ ዝተፈልዩ ዓረብኛ እያ ትዘረብ።

መጀመርያ እምበኣር ምእንቲ ብዕምቆት ክንርእዮን ትምህርታዊ ድማ ክኸውን ናይ ቋንቋ ስነሂወታዊ መሠረት ከቕርብ እዩ። ብኡ ኣቢላ ከኣ ናብ ማሕበራዊ መሠረትን ናይ ቋንቋ

ትግርኛ ስነጽሑፋዊ ትሕዝትኡን ክሓልፍ እዩ። ንመጠን ስነ ሓደ ሕቶ ከቕርብ። ወዲሰብ ጥራይ ድዩ ናይ ዘረባ ክእለትን ተውህቦ ዘለዎ ወይስ እንስሳ'ውን ናይ ነፍስ ወከፍ ቋንቋ ኣለዎም እዩ? ኩሎም እንስሳ ሓበሬታ ናይ ምትሕልላፍ ክእለት ኣለዎም። እዚ ግን ቋንቋ ኣይኮነን። ንኣብነት ጉዝዎ ርክብ ክገብሩ እንተደለዩ ንመጸዋዕታ ዘገልግል ከሚካላዊ ንጥረነገር (pheromones) ይነጽጉ፤ ኣዕዋፍ ብሕልሻልሻ ዝበሉ መዝሙራት ርክብ ይገብሩ፤ ኣሻላብ ብምንባሕ፡ ብሒኒንታ፡ ከምኡ'ውን ብምጉርምራም መልእኽቲታት ዮሕልፍ፤ ንኸልቢ ካብ ካልእ እንስሳ ዝፈልዮ ምንባሕ ክኸውን ከሎ ሒኒንታ ግን ናይ ሕርቃን ምልክት እዩ፤ ጭርኡ ኣብ መንጎ ዳሕረዎይ ክልተ እግሩ እንተሰኮፖ ግን እቲ ኸልቢ ወይ ኣዝዩ ፈረሑ ኣሎ ወይ ድማ ኣብ ድሕረ-ግጥሚ ምስ ካልእ ከልቢ ኢዱ ሂቡ ኣሎ ማለት እዩ። ኣህባይ'ውን ንሓደ ሕርሻ ንምጥቃዕ ቅድሚ ምውፋሩን ሓደ ዋርድያ ህበይ ኣብ ብርሻ ዝበለ ቦታ ይቕመጥ'ሞ ሃደንቲ ኣራዊት ምስ ዝርኢ ፍሉይ ናይ መጠንቀቕታ ድምጺ ይገብር፤ እተን ኣህባይ ከኣ ብቕጽቦት ካብቲ ሕርሻ ወዲኣን ናብ ኣእዋም ይስቀላ። ሓርማዝ ምስ ካልእ ሓርማዝ ርክባት ክፈጥር ከሎ ሰብ ክሰምዖ ዘይክእል ድምጺ (infrasound) እዩ ዝጥቀም። ቀለሚ ዓሳ ድማ ኣዝዩ ቅልጡፍ ብዝኾነ መገዲ ሕብሮም እናቐያየሩ መልእኽቲ ዮመሓለልፉ ወዘተ እዘን ኩለን ዝጠቐስኩዎን ኣብነታት ግን ዘረባ ወይ ቋንቋ ኣየመልክታን። ቋንቋ ካብ ርክብ ምግባርን ሓሳብ ምግላጽን ሓሊፉ ኮነ ኢልካ ዝግበር ነገርን ቅድም ቀዳድም ዝተወጠነ ንድሬ ንምትግባር ዝዓለመ እዩ። እዚ እዩ ኸኣ እቲ መሠረታዊ ፍልልይ ናይ ሰብን እንስሳን። ስለዚ ከምቲ ኣብ ላዕሊ ዝጠቐስኩዎ ሰብ ፍሉይ ናይ ዘረባ መትኒ ኣብ ሓንጎሉ ኣለዎ።

እዚ ብተፈጥሮ ዝተለገሰ ፍሉይ ናይ ዘረባ ክእለት ንኹሎም ደቂ ሰብ ሓደ ዝገብር ኮይኑ እቲ ማሕበራዊ ቋንቋ ግን ፍሉይ መንነት ኣብ ደቂሰብ ስለዝፈጥር ይፈላልዩና ማለት እዩ። ስለዚ ገሌና ኢትዮጵያውያን ገሌና ቻይናውያን መንነት ንሕዝብ፤ ግን ኣብ ምሉእ ዓለም እንተዘርና 6500 ቋንቋታት ስለንረክብ ብኡ መጠን ከኣ ናይ መንነት ፍልልያት ንዕዘብ። ኣብ ውሽጢ ሃገርና ኢትዮጵያ'ኳ ማዕረ ሰማንያ ቋንቋታት ስለዝዝረብ ብኡ መጠን ከኣ ናይ ብሄርን ብሄረሰባትን መንነት ይህልወና ማለት እዩ። ስለዚ ገሌና ተጋሩ፡ ገሌና ኦሮሞ ወዘተ መንነት ይህልወና።

ትግርኛ ንኹሎም ተጋሩ ሓደ መንነት ዝፈጥር እንተኾይኑ ደኣ ከመይ ኢሉ እዩ እቶም ናይ ትግራይ ተጋሩ መጸዋዕትኦም (መንነቶም) "ትግራይ": "ትግራዎት": "ተጋሩ" ኮይኑ እቶም ኣብ ኤርትራ ዝርከቡ ትግርኛ ተዘረብቲ ግን መንነቶም "ትግርኛ" ኮይኑ? እዚ መንነታዊ ኣገላልጻ'ዚ ናይ ታሪኽ ከይድን ፖለቲካዊ ጽልዎታትን ዘምጽኦ እምበር ቋንቋ ዘምጽኦ ኣይኮነን። ኤርትራውያን ንሓምሳ ዓመት ብጣልያን መግዘእቲ፡ ንዓሰርተ ዓመት ድማ ኣብ ትሕቲ ምምሕዳር እንግሊዝ እንተዘይወድቁ ኔሮም፤ በተወሰኺ ከኣ ድሕሪ ሓድነት ኤርትራን

ኢትዮጵያን ቃልሲ አካይዶም እንተዘይፍለዩ ኔሮም “ትግርኛ” ዝበሃል መንነት አይመሃለውን ኔሩ።

ካልእ ምስ ታሪኻዊ ከይድን ፖለቲካን ዝተተሓሓዙ እሞ ከም ኣብነት ክንጠቕሶም ንኸእል ኣብ ኣመሪካ፡ ካናዳ፡ ኣውስትራልያን ኒውዚላንድን ዝርከቡ ትውልደ-እንግሊዝ ይኹኑ እምበር ዋላውን ናይ እንግሊዝ ታሪኽን ባህልን ውርሻ ይዓቅብዎ እምበር መንነቶም ግን ኣመሪካዊ፡ ካናዳዊ፡ ኣውስትራልያዊ፡ ኒውዚላንዳዊ እዩ። ብተመሳሳሊ ኣብ ቤልጅየም ዝርከቡ ኣብዝሓ ህዝቢ ፈረንሳይኛ እዮም ዝዛረቡ ግን ፈረንሳይ ኢና ኣይብሉን፤ ቤልጅየም ኢና እዮም ዝብሉ፤ ከምኡውን ኣብ ስዊዘርላንድ ጣልያን፡ ፈረንሳይ፡ ጀርመን ዝዛረቡ ብሄራት ኣለዉ መንነቶም ግን እቲ ሓይ ዝገብሮም ናይ ስዊዘርላንድ መንነት እዩ።

ካልእ ከነልዕሎምን ክንምልሶምን ዘለና ሕቶታት ኣሎዉ። ከመይ ኢሉ እዩ ቋንቋ ትግርኛ ሓይ ክነሱ ኣብቲ ገፊሕ ናይ ትግርኛ ዘባ (ካብ ሓማሴን ከሳዕ ኣለማጣ፡ ካብ ወገራ/ወልቃይት-ፀገደ ክሳዕ ሸኽት/ዓፋር) ዝተፈላለዩ ኣገባብ ኣዘራርባ እተፈጥሩ? ንሓይ ነገር ንምግላጽ ድማ እተፈላለዩ ቃላት ዝፈለቑ? ኣብቲ ናይ ትግርኛ መጽሓፈይ ገሊጸዮ ከምዘለኹን ናይ ስነቋንቋ ሊቃውንቲ (linguists) እተሰማመዕሉን ብሓፈሽኡ ቋንቋታት ብሕብረ-ቋንቋ ገምጋም (sociolinguistic approach) ዝግለጹ እኪ እንተኾነ ናይ ቋንቋ ኣፈላልቓን ምዕባሌን ብዕምቆት ክርድኣና ዝኸእል ግን ናይ ቋንቋ ስነ-ኣገባብ (linguistic methodology) ምስ ንጥቀም እዩ። ንኣብነት ተመሳሳሊ ወይ ሓይ ዓይነት ቃላት ዝጥቀሙ ህዝቢ ቋንቋኦም ብሓይ-ልሳን (isogloss) እዩ ዝግለጽ፤ ኣብ ሓማሴን ዘሎ ህዝቢ “ሕጂ” እንተበለ ኣብ ከባቢ ዓድዎ “ሐዚ” እንተበለ ኣብ መንጎ ክልቲኦም ዝርከብ ህዝቢ ማለት ኣብ ሰራዬ (ብሕልፊ ከባቢ ዓዲኺላ) ድማ “ሕይ” እንተበለ ናይ ሓይ-ልሳን ነጸብራቕ እዩ ዘረድኣና። ካልእ ናይ ሓይ-ልሳን መረዳእታ ነቲ ዝበርር ጸሊም ዑፍ ዳርጋ ኣብ መብዝሕትኡ ትግራይን ኤርትራን ‘ኪኸ’ ክብልዎ ከለዉ ኣብ ከባቢ ኣኸሱም ግን ‘ቋቋራ’ ይብልዎ፤ ብተመሳሳሊ ኣብቲ ገፊሕ ዘባ ትግርኛ pigeon ‘ርግቢት’ ክትከውን ከላ ኣብ ከባቢ ኣኸሱም ግን ‘ርግቢ’ ትበሃል። ኣብ መብዝሕትኡ ትግራይን ኤርትራን ‘ጽባሕ’ ክበሃል ከሎ ኣብ እንደርታ ግን ‘ናጋ’ እዩ። እዞን ክልተ ቃላት ማለት ‘ቋቋራ’ን ‘ናጋ’ን እንተወሲድና ኣምሓርኛ ካብ ትግርኛ ቃላት ከምእተለቅሐ እዩ ዘረድኣና፤ ምክንያቱ ናይ ኣምሓርኛ ‘ቋራ’ን ‘ነገ’ን ካብቶም ናይ ትግርኛ ቃላት ከምዝፈለቁ ዘጠራጥር ኣይኮነን።

ብቋንቋ-ጀግራፍ (dialect-geography) እንተኸድና ግን ትግርኛ ተዛረብቲ ናይ ቋንቋኦም መሠረት ሓይ ስለዝኾነ ኣብቲ ዘባ ትግርኛ ዝበልኩዎ ዝዝውተሩ ቃላት ሓይ እዮም፡- ንኣብነት “ፀሐይ”፡ “ማይ”፡ “ምዕራብ”፡ “ብርሃን”፡ “ጸልማት”፡ “በጊዕ”፡ “በዓል”፡ “ሰብኣይ”፡ “ሰበይቲ”

ዝኣመሰሉ ቃላት ብሓባር እዮም ዝጥቀሙሎም። ነዚ እዩ ከኣ ንኣገላልጻ ክጥዕም ምእንቲ “ሓደ-ልሳን”፡ “ሓደ-ቋንቋ” ኢሉ ዝፈለገዎም።

ብሓደ-ልሳን እንተኸድና ካብቲ ገፊሕ ዘባ ትግርኛ ናብ ኣውራጃን ጎጥን ስለንወርድ ናይ ቃላት ኣጠቓቕማ ፍልልይ ንርኢ ማለት እዩ። ንኣብነት ኣብ ቀረባ ጊዜ ኣብ ፈይስቡክ ኃይሉ ሓድጉ “ቅርጫ ብትግርኛ እንታይ ይበሃል” ኢሉ ሓተተ’ሞ እዞም ዝስዕቡ ተጋሩ ከኣ ከምዚ ኢሎም መለሱ፡- ሮምሃይ ተስፋይ “ኣብ ምዕራብ ኣከባቢ ቊስቊስ ይበሃል”፤ ትግራዊ እዩ (ናይ ብርዒ ስም) “ቀረመት ስጋ”፤ ናይዝዩር ኢትዮጵያ (ናይ ብርዒ ስም) “ቁርቁስ ይበሃል”፤ መቐደስ ነጋሲ ከኣ “ኣብ ዓድዋ ናይ ኣሕዋት ይበሃል” በላ/ት። ከይተይጠቕሰ ዝሓለፈ፡ እሞ ኣብ ብዙሕ ትግራይን ኤርትራን ድማ “ጉዚ” እዩ ዝበሃል። እዚ ናይ ሓደ-ልሳን ጽቡቕ መረዳእታ እዩ። ብተወሳኺ ሓደ-ልሳን ብቃላት ጥራይ ዘይኮነ ብምሉእ ሓሳባት’ውን ይንጸባረቕ እዩ። ንኣብነት ካብዞም ኣብ ፈይስቡክ ዝሳተፉ ማርታ ታደሰ ከምዚ በለት፡- “ማርታሲ ናቕርሺ ሃፍታም ኣቕኒኡኒ ኣይፈልጥ፤ ናይ ኣተሓሳስባ ሃፍታም እምበይ”። ማርታ ካበዩናይ ካባቢ ትግራይ ከምዝመጸት ብቐሊሉ ምግማት ዝከኣል ይመስለኒ፤ እቲ መልሲ ግን ንኣንባብቲ ክሓድጎ እዩ።

ሓንሳእ ሓንሳእ (ሓንሳብ ሓንሳብ) ድማ ሓደ-ልሳን ብናይ ሰብ ኣስማት ይግለጽ እዩ፡- ንኣብነት ኣብ ከባቢ ዓጋም “ጽሩይ”፡ “ጽጋብ”፡ “ዕንቊ” ወዘተ ብብዝሒ ይርከቡ፤ ኣብ ከባቢ ዓድዋ “ጌታቸው”፡ “ታደሰ”፡ “ጥላሁን” ዝዝውተሩ ኣስማት እዮም። እዚ ዝኾነሉ ምክንያት ከኣ ከምቲ ኣቐድም ኣቢላ ዝገለጽክዎ ብታሪኻዊ ከይዲ ዝመጽእ ተጽዕኖ ግዳማዊ ቃላት፡ ኣስማት፡ ልምዲ ወዘተ ከምጽእ ስለዝኾነል እዩ። ኣብ ታሪኽ እንተተወኪስና ድማ ኣብ ዓድዋ ናይ ኣምሓርኛ ኣስማት ዝበዝሓሉ ምክንያት መስፍን ደጃዝማች ስባጋድስ ወልዴ ኣብ ዝገዝእሉ ጊዜ ዓድዋ ናይ ንግዲ ማእከል ንክትከውን ስለዝገበሩ ካብ ምሉእ ኢትዮጵያ ዝመጹ ነጋዶ ኣብ ዓድዋ ስለተቐመጡ እዩ። እዚ ኩነት’ዚ ብናይ ስነ-ቋንቋ ኣገላልጻ ፍልሰተ-ምትሕውዋስ (diffusion theory) ይበሃል፤ ብሓዲሩ ካብ ካልእ ዝመጹ ህዝቢ ምስ ደቂ ዓዲ ምስዝተሓወዱ ናይ ቃላትን ኣስማትን ምትሕውዋስ ይህሉ ማለት እዩ።

ሓንሳእ ሓንሳእ ግን ንስም ተወኪስና ጥራይ ናይ ሓደ-ልሳን እንታይነት ክንገልጸ ኣይንኽእልን። ንኣብነት ‘ማርታ ታደሰ’ ብጽሑፍ ጥራይ ኣብ ሓደ-ልሳን መዲብናይ እምበር ስማስ ካብ ትግራይ ሓሊፉ ኣብ ምሉእ ኢትዮጵያ ከምኡ’ውን ኣብ ዓለም ዝርከብ ስም እዩ። ብናይ መበቐል ቋንቋ (etymology) እንተኸድና ‘ማርታ’ ናይ ኣረማዩክ ቋንቋ ኮይኑ ትርጉሙ ድማ ‘ወይዘሮ’ ማለት እዩ፤ ማርታ ኣብ ሓድሽ ኪዳን ናይ መጽሓፍ ቅዱስ ትጥቀስ፡ ሓብቲ በታኒ ማርያምን ላዛሩስን (ክርስቶስ ካብ ሞት ዘተሰኦ) እዩ። ‘ታደሰ’ እንተወሰድና ከኣ ናይ ትግራዊይ፡ ኣምሓራይ፡ ጉራጌ ወዘተ ስም ክኾውን ይኽእል። ኣሮሞ እንተኸይኑ ድማ

ቁሩብ ይቆየር'ሞ 'ታደሲ' ይኸውን። ነቲ ስም ብጥብቂ ናብ ትግርኛ እንተተርጉምናዮ ግን 'ተሓደሰ' እዩ ዝኸውን። ስም ግን ልምዲ፡ ባህሊ፡ ተሪኦታት፡ ኃይማኖት-ሓዘል ወዘተ ነገራት ስለዘንጸባርቑ ኣብክንዲ 'ተሓደሰ' ወይድማ 'ተሓደሰት' ኣብ ዘባ ትግርኛ 'ሓዲስ' (ሓዲሽ) ወይ 'ሓዳስ' እና ንረክብ። በዓል ሓዲስ/ሓዳስ ኣብ ኩሉ ዘባ ትግርኛ ስለዝርከቡ ኣገባብ ዘረባ እንተዘይተሓወስዎ ከበዩናይ ሓደ-ልሳን ምኃኖም ምፍላጥ ኣይከኣልን ።

ነዚ ጽሑፍ'ዚ ኣገዳሲ ዝኸውን ግን ቋንቋ ትግርኛ ከም ቋንቋ መጠን ሃብታም እኳ እንተኸነ ድኻ ኮይኑ ስለዝተረፈ እንታይ ክንገብር ኣለና ዝብል ሕቶ ምቕራብ ኣድላዪ እዩ ዝኸውን። ርግጽ እዩ ኣብዚ እዋን'ዚ ኣብ ትግራይ እተጸሓፉ ጽሑፋት ኣለዉ፤ መጽሔታት ከም 'ውራይና' ዝኣመሰሉ'ውን ይወጹ እዮም፤ ናይ ትግርኛ ተለቪዥን ዜና ዓቢ ተራ ይህልዎ ኣብ ምዕባሌ ትግርኛ፤ ትግርኛ ድራማ ብመጠኑ ይስርሑ እዮም ብዙሕ ዘግቡ እኳ እንተዘይኮኑ። ንቋንቋ ትግርኛ ስነጽሑፍ ንምድንፋዕን ንምስፋሕን ግን ብቑዕ እዩ ዝበሃል ተበግሶ ከምዘይተወስደ ናይ ትግራይ ወድዓዊ (ጭቡጥ/ነባራዊ) ኩነታት የረድኣና። ትግርኛ ሃብታም ክነሱ ድኻ ኮይኑ ዝተረፈ ቋንቋ እዩ ዘበለኒ ድማ እዚ እዩ።

ትግርኛ ሃብታም ምኃኑ ዝፍለጥ ንቑሳቑሳዊን ስነሓሳባዊን፤ንተፈጥሮን ሕብረተሰባውን ነገራት ዝገልጹ ብዙሓት ቃላት ስለዘለውዎ እዩ። ብዝሒ ቃላት ንሓደ ቋንቋ የደንፍዖ እዩ፤ እቲ ቀንዲ ረቕሒ ናይ ቋንቋ ብልጽግና ግን ናይቲ ቋንቋ ናይ ምግላጽ ሓይሉ እዩ። ንኣብነት perseverance ንዝብል ናይ እንግሊዝኛ ቃል ትግርኛ "ሓቦ" ብዝብል ሓደ ቃል ክገልጽ ከሎ ኣምሓርኛ "የመጣጣር ብዛት" ኢሉ ብክልተ ቃላት ይገልጻ። እቲ ናይ ትግርኛ "ሓቦ" ብተወሰኺ ኣካላውን ስነልቦናዊ ጽንዓትን ክገልጽ ከሎ እቲ ናይ ኣምሓርኛ ትርጉም ግን ኣካላዊ ጻዕሪ ጥራይ እዩ ዝገልጽ። ኣብርእሲ'ዚ ትግርኛ ብጎሮሮን ብመልሓስን ስለዝድመጽ (ከም ዕብራይስጥን ዓረብኛን) ንቃላት ወይ ፊደላት ብዝተፈለለዩ ኣገባብ እዩ ዘድምጸም (ዝብሎም/ዘንብቦም)። ንኣብነት እዞም ዝስዕቡ ፊደላትን ቃላትን ንርኣ/ንተዓዘብ:-

- U** እዚ U ግእዝ H ä እዩ ዝንበብ፤ ንኣብነት 'በርሀ' 'ፈረሀ' 'ኣብርሀ' 'ኣብርሀት'
- Y** እዚ Y ራብእ Ha እዩ ዝንበብ፤ ንኣብነት 'ሃብቲ' 'ሃገር' 'ሃንደበት' 'ሃዋርያ'
- ሐ** እዚ ሐ ሃመር ግእዝ H ä እዩ ዝንበብ፤ ንኣብነት 'በፀሐ' 'ወገሐ' 'ነበሐ' 'ፈለሐ'
- ሓ** እዚ ሓ ሃመር ራብዕ H ä እዩ ዝንበብ፤ ንኣብነት 'መሓሪ' 'መልሓስ' 'ሓደ' 'ሓድነት'
- አ** እዚ አ ግእዝ Á እዩ ዝንበብ፤ ንኣብነት 'መጽአ' 'መጽአት'
- ኣ** እዚ ኣ ራብዕ Á እዩ ዝንበብ፤ ንኣብነት 'ኣርኣያ' 'ኣርያም' 'ኣዋጅ' 'ኣወንታዊ'
- O** እዚ O ዓይኒ ግእዝ (ብጎሮሮ ዝድመጽ) ö እዩ ዝንበብ፤ ንኣብነት 'በልዐ' 'በልዐት' 'ዘግብ'
- ዓ** እዚ ዓ ዓይኒ ራብዕ (ብጎሮሮ ዝድመጽ) ö እዩ ዝንበብ፤ ንኣብነት 'ዓለም' 'መዓልቲ' 'መዓር'

እምበኣርከስ ቀንዲ ሓይሊ ናይ ትግርኛ ፅምዲ ድምጽታት እንዳገበረ እተፈለለ ትርጉም እንዳሃበን ስለዝኸይድ ንኣብ ተፈጥሮ ዘለዉ ዝኾኑ ድምፅታት ከድምፃም ጥራይ ዘይኮነስ ብፊደል መልክዕውን ክውክሎም ምኽኣሉ እዩ። ትግርኛ ካልእ ሓይሊ እውን ኣለዎ። ተመሳሳሊ ፊደላት ከይኖም ግን እተፈለለ ትርጉም ዘለዎም'ውን ኣለዉ፡- ንኣብነት 'ንሶም' (ንዓቢ ሰብኣይ/ንኸብሪ): 'ንሶን' (ንዓባይ ሰበይቲ/ንኸብሪ)፤ 'ንስኹም'/'ንስኸትኩም' (ንብዙሓት ሰብኡት): 'ንስኸን'/'ንስኸትክን' (ንብዙሓት ኣንስቲ) ። እዚ ኣገላልጻ'ዚ ኣብ ትግራይ ጥራይ እዩ ተዓቂቡ ዝርከብ፤ ኣብ ኤርትራ መበቆላዊ ትርጉም ጠፊኡ እዩ፤ ኣብ ኣምሓርኛ ድማ ፍፁም ዩሉን (ብኣምሓርኛ እናንተ ወይድማ እነሱ እንተበለ እንታይ ፆታ ምኺኑ ክፍለጥ ኣይከኣን)። ካልእ ትግርኛ ካብ ካልእ ቋንቋታት ዝፈልዮ ንዝምድናታት ብዘዐግብ ክገልጽ ምኽኣሉ እዩ። ንኣብነት 'ኣሞ' (ሓት ኣቦ/ሓብቲ ኣቦ): 'ሓትኖ'/'ሓት እኖ/ሓትነ/ሓት እነ (ሓብቲ ኣይ)፤ 'ኣኮ' (ሓው እነ/ሓው ኣይ): 'ሓዎቦ' (ሓው ኣቦ)፤ ብኣምሓርኛ ግን 'ኣክስት' 'ኣጎት' ብደፈና ስለዝበሃል ብኣይ ወገን ይኹን ብኣቦ እቲ ዝምድና ተነጺፋ ክፍለጥ ኣይከኣልን።

ትግርኛን ኣምሓርኛን ካብ ግእዝ ዝወጹ ምኺኖም እኳ ዘጠራጥር እንተዘይኮነ ትግርኛ ብጎሮሮን ብልሳንን ከድምጽ ከሎ ኣምሓርኛ ግን ብልሳን ጥራይ እዩ ዘድምጽ። ስለዚ ኣብ እቲ ነዊሕ ዘገምታዊ ምዕባሌ ናይዘም ክልተ ቋንቋታት ኢትዮጵያ ኣምሓርኛ ነቶም ብጎሮሮ ዝድመፁ ቃላትን ፊደላትን ገዲፉ ርእሱ ዝኸኣለ ቋንቋ ከይኮነ እምበር ኣብቲ ፍልማዊ ጉዕዞ ትግርኛ እዩ ኔፋ ክበሃል ይከኣል። ነዚ ርትዓዊ ኣገላልጻ ዘረጋግጽ ካብዘም ዝስዕቡ ቃላት ክንርዳእ ንኸእል፡-

<u>ትግርኛ</u>	<u>ኣምሓርኛ</u>
በልዐ	በላ
በጊዕ	በግ
ዓይኒ	ኣይን
ሰምዐ	ሰማ
ሮቡዕ	ሮብ/ሮቡእ
ደግዐ	ደጋ
ብዙሕ	ብዙ

ትግርኛ ከሳዕ ከንደይ ንኣምሓርኛ ጽልዋ ኣሕዲርሉ ከም ዝነበረ ክንርኢ እንተደለና ድማ ትሕት ኢላ ኣቐሚጠዮም ዘለኹ ቃላት ንተዓዘብ'ሞ ክሳዕ ክንደየናይ ናይ ጎንደር ኣምሓርኛ ናይ ትግርኛ ትሕዝቶ ከም ዘለዎ ክንርዳእ ንኸእል። እኳደኣ ናይ ጎንደር ኣምሓርኛ ሓንፈጽ ትግርኛ እዩ ተበልናዮ ዝተጋነነ ኣይኮነን። ኣብ ብዙሕ ገጠራት ናይ ጎንደር (ዳባት: ወገራ:

ደምብያ፡ አርማጭሆ፡ ጭልጋ ወዘተ) ተዘዋዋሪ ኔረ'ሞ እቶም ደቂ ዓዲ ክዛረቡ ከለዉ ትግርኛ እናሓወሱ ዝዛረቡ እዩ ዝመስል፤ ንኣብነት ኣብ ሓደ ቦታ "ልጆች ኣቅል ኣርጉ" ክብሉ ሰማኣዕክዎም እሞ ዓቕሊ ግበሩ ምኺኑ ተረደኣንን ገረመንን።

<u>ትግርኛ</u>	<u>አምሓርኛ (ጎንደር)</u>	<u>አምሓርኛ (ሸዋ)</u>
ሰርነቕ	ሰረነቀ	ትን ኣለ
አስተንተነ	አስተነተነ	አሰበ
ዕድመ	ዕድም	ጥሪ
ሽግ	ሹግ	ችቦ
ፊራ	ፊራ	ተስቦ
ጸለመ	ጸለመ	ጠቆረ
ሞግዲ	ሞግድ	ኣካምባሎ

ቋንቋ ትግርኛ ከም ዓረብኛ'ኪ ሰፊሕ ናይ ቋንቋ-ጆግራፍ ኣይሃልዎ እምበር ብስነጽሑፍ ንክምዕብልን ክሰፍሕን ግን ዕቕር-ሓይሊ (potential) ኣለዎ እዩ። እቲ ቀንዲ ረጃሒ ንምዕባሌ ሓደ ቋንቋ ፊደል ምህላው እዩ፤ ንሕና ድማ ቀዳሞት ሊቃውንቲ ወለድና ግእዝ ፊደል ኣውራሳምና ስለዝሓለፉ ዕድለኛታት ኢና ክንብል ንክእል። እቶም ፊደላት ንስነጽሑፍ እንተዘይተጠቀምናሎም ግን ከም ገንዘብ ኣብክንዲ ኣብ ባንክ ኣቕሚጥና ወለድን ውሕስነትን እንረክብሉ ኣብ ገዛ ንሓብኡ'ሞ ወይ ኣንጭዎ ወይ ፍልሖ ይበልጾ ማለት እዩ ዝኸውን። ከመይ ኢልና ደኣ ሰነጽሑፍ ትግርኛ ነማዕብሎን ነስፍሖን? ናይዚ መልሲ ቀሊል እዩ።

ኣብ ኣብያተ ትምህርቲ ብሕልፊ ቀዳማይ ብርኪ ተመሃሮ ብትግርኛ ክመሃሩን ክጽሕፉን ኣለዎም፤ እንግልዝኛ ከም ቋንቋ መጠን እናተመሃሩ ካልእ ዓይነት ትምህርቲ ግን ብትግርኛ ክመሃረዎ ኣለዎም። ነዚ ንምስላጥን ንምትግባርን ግን ምሁራት ክረበረቡ ኣለዎም፤ ናይ ዝተፈላለዩ ዓይነት ትምህርቲ መጻሕፍቲ ናብ ትግርኛ ተርጉሞም ከቕርቡ ይግባእ። እቶም ተመሃሮ ብተወሳኺ ብደረጃኦም ተዋስኦ ክሰርሑን መደረ ከቕርቡን፡ ከምኡ'ውን እተፈላለዩ ርእሰ-ነገራት ብምምራጽ ክትዕ ከካይዱ ኣለዎም።

ክልላዊ መንግስቲ ትግራይ ብወገኑ ስነጽሑፍ ትግርኛ ንምምዕባል ኣድላዪ ስጉምቲ ክወስድ ይግባእ። ብመንግስቲ መሪሕነትን ትእዛዝን ናይ ጎደናታት፡ ሆቴላት፡ ፋብሪካታት፡ መንግስታዊ ትካላት፡ ኣብያተ ትምህርቲ፡ ታሪኻዊ ቦታታት ወዘተ ኣስማት ብትግርኛ ከጸሓፉ ኣለዎም። ኣምሓርኛ ከም መስርሒ ቋንቋ ናይ ኢትዮጵያ፡ እንግልዝኛ ድማ ከም ዓለምለኻዊ

ቋንቋ ብተወሰኑ እንተአተዉ ጸገም አይኸውንን፤ ግን ንትግርኛ ገዲፍካ ቀዳምነት ንኸልአት ቋንቋታት ምሃብ ክኸውን የብሉን።

አብ ትግራይ ዝርከባ ዩኒቨርሲታት (መቐለ፡ አኸሱም፡ ዓዲግራት) ድማ አብ ምድንፋዕ ስነጽሑፍ ትግርኛ ዓቢ ተራ ክጻውታ አለወን። እዘን ሰለስተ ዩኒቨርሲታት እዚአን ምስ ናይ ትግራይ ክልላዊ መንግሥትን ፈደራላዊ መንግሥቲ ኢትዮጵያን ብምትሕብባር መሃይምነት ንምጥፋእ ወፈራታት ብቐጻልነት እንተአካይደን እሞ አብዝሓ ህዝቢ ትግራይ ብቋንቋኡ ከንብብን ክጽሕፍን እንተኪኢሉ ጥቕሙ ዓቢ እዩ ዝኸውን ብሕልፊ አብ ወፍሪ ልምዓት። እቲ መሃይም-ነበር ህዝቢ ድማ ነተን አብ ትግራይ ዝወጸ ጋዜጣታት፡ መጽሔታትን፡ መጻሕፍትን ከንብብን ይጅምር ማለት እዩ። ናይዚ አወንታዊ ውጻኢት ከአ፡- ፩) ለባም ህዝቢ ትግራይ አብ ርእሲ'ቲ ሃብታም ባህሉን ቅርስታቱን ፍልጠት ይውስኽ፡ ብርሃን ይለብስ፤ ፈላጥ ህዝቢ ድማ መሠረት ናይ ልምዓት እዩ፤ ፪) እቶም ፊደል ዝቐጸሩ ትግራዎት ድማ፡ ቅድሚ ሕጂ ጌርሞ ዘይፈልጡ፡ ጋዜጣታትን፡ መጽሔታትን፡ መጻሕፍትን ከንብቡ ይጅምሩ'ሞ እተን ናብ ህዝቢ ዘቕርባ ናይ ስነጽሑፍ ትካላት ድማ ሰፊሕ ዕዳጋ ይህልወን ማለት እዩ።

አብ ርእሲ'ዚ ኹሉ ዝጠቐስክዎ በዚ እዋን'ዚ ቀንዲ ዕማምና ክኸውን ዘለዎ ናይ ምንባብ ባህሊ ምድንፋዕ እዩ። ናይ ምንባብ ባህሊ ብውልቁ መጻሕፍቲ ምንባብ፤ አብ ቤት ንባብ ብምኸድ'ውን ክምዕብል ይኸእል እዩ። ግን ብዝቐልጠፈ ጊዜ ናይ ምንባብ ባህሊ ክሰፍሕ ዝኸእል ናይ ንባብ ማእከላት ምስ እንፈጥር እዩ። እዘን ናይ ንባብ ማእከላት ወይ ክበባት ስርሓን ንባብ ጥራይ እዩ ዝኸውን፤ አባላት ናይ ነፍስወከፍ ንባብ ማእከል ድማ መጻሕፍቲ ምብርካትን እተነቡ መጻሕፍቲ ምቅይያርን ርእይቶታት ብዛዕባ ዝተነቡ ርእሰ-ነገራት ምክፋልን እዩ ክኸውን ዝግባእ።

አብ መጨረሻ ከም መዛዘሚ ዘቕርቦ ሓሳብ ተሎ ብናይ ገዛእ ርእስኻ ቋንቋ ምዝራብ፡ ምንባብ፡ ምጽሓፍ ጥቕሙ ቁሳቁሳዊ ወይድማ ንዋታው ጥራይ አይኮነን፤ ሰነልባናዊ እውን ኮይኑ መንፈስካ ዘሓድስ፡ ሓንጎል ዘበልጽግ፡ ተአማኒነት'ውን ዘማአዕብል እዩ። በዚ ምክንያት ይመስለኒ ናይ ቀደም ጀርመናዊ ፈላስፋ ጆሃን ጎትልብ ፍቼ (1762-1814) ዝበሃል "ንሓይ ህዝቢ ቋንቋኡ ነብሱ እዩ" ዝበለ። ካልእ ክንፈልጦ ዘለና ስነጽሑፍ ብሓይ-ልሳን ከምዘይውሰን እዩ። ፈቲና ጸሊእና ብቋሚ-ስሩዕ ቋንቋ (standard language) እዩ ዝዝረብን ዝጸሓፍን። አነውን ነዚ መጽናዕታዊ ጽሑፍ'ዚ ብቋሚ-ስሩዕ ቋንቋ እዩ ዲሒፈዮ። እዚ ኹሉ ዝተንተንኩዎ ናይ ቋንቋ ትግርኛ ስነጽሑፍ አድላይነትን አገዳስነትን ክትግበር እንተደአ ኮይኑ ድማ እቶም ምሁራት እንበሃል ብዕማም ብዕማም ተኸፋፊልና አእጃምና እንተአበርኪትና

ንቋንቋ ትግርኛ ስነጽሑፍ ተሓድሶ ምብርካት ጥራይ ዘይኮነስ ንመጻኢ ትውልዲ'ውን ታሪኻዊ ሓድጊ ገዲፍና ንሓልፍ ማለት እዩ።

ናይ ደራሲ መሰል ብሕጊ ዝተሓለወ እዩ። ርእይቶን ትምህርታውን ሃናጺ ሓሳብን ንምቕራብ በዚ ዝስዕብ ኤደብዳቤ ምልኣኽ ይከኣል፡- dr.garaia@africanidea.org All Rights Reserved copyright © Institute of Development and Education for Africa & Dr. Ghelawdewos Araia 2017.